

ZÂHİRÜ'R-RİVÂYE

lir. Zâhirü'r-rivâye müntesip fakihin, kendi ictihadı neticesinde farklı bir görüş ortaya koymadıkça tercih edilmesi gereken görüşler olarak kabul gördüğünden "mesâilü'l-usûl" diye adlandırılmıştır. Zâhir kelimesinin İslâmî ilimler geleneğinde yaygın biçimde "delil açısından kuvvetli" anlamında kullanılması, bazı müelliflerin zâhirü'r-rivâye ile mesâilü'l-usûl ifadelerinin farklı alanlara işaret ettiğini ve müntesip fakihin tercih ettiği, ancak Şeybânî'nin beş eseri dışında kalan bir görüşün de zâhirü'r-rivâye olarak nitelenebileceğini zannetmesine yol açmıştır. Nitekim İbn Âbidîn, kendisi gibi Hanefî mezhebi tarihini sınıflandırma çalışmalarıyla tanınmış İbn Kemalî bu hataya düştüğünü belirterek eleştirmektedir. İslâm medeniyeti ve özellikle fıkıh tarihi açısından taşıdığı öneme rağmen zâhirü'r-rivâye metinlerinin modern dönemde gelişen tahkiki neşir standartlarına uygun toplu neşri henüz yapılmamıştır. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî'nin şahsî fedakârlık ve gayretleriyle ortaya koyduğu zâhirü'r-rivâyeyi yaygın projesi, maddî zorluklar ve seçilen yazma nüshaların uygun olmayışı gibi sebeplerle yetersiz ve eksik kalmıştır. Zâhirü'r-rivâye metinlerine sonradan yapılan müdahaleleri tesbit ederek II. (VIII.) yüzyıldaki orijinal halini ortaya çıkarmak bu konudaki yaygın teşebbüslerinin önündeki en büyük zorluğu teşkil etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Yûsuf, *er-Red 'alâ Siyeri'l-Evzâ'i* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Kahire 1357, neşredenin girişi, s. 4; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Câmi'u'l-kebir* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1356; a.m.f., *el-Câmi'u's-sağır* (nşr. Mehmet Boynukalın), Beyrut 1432/2011, neşredenin girişi, s. 5-59; Hâkim eş-Şehid, *el-Kâfi*, Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 288, vr. 1^b; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 257-258; Serahsî, *Şerhu's-Siyer-i'l-kebir* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid – Abdülazîz Ahmed), Kahire 1958-71, I-V; *Keşfü'z-zunûn*, II, 962-964; İbn Âbidîn, *Ulûdû resmî'l-müftî* (*Mecmû'atü resâ'ili İbn 'Âbidîn* içinde), [baskı yeri ve tarihi yok] (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî), s. 10-52; Leknevî, *'Umdetü'r-ri'âye fi halli Şerhi'l-Vikâye* (nşr. Salâh Muhammed Ebû'l-Hâc), Beyrut 2009; M. Zâhid Kevserî, *Bülûgu'l-emânî fi sireti'l-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, Kahire 1355, tür.yer.; M. İbrâhim Ahmed Ali, "el-Mezheb 'inde'l-Hanefiyye", *Dirâsâtü fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Mekke, ts., s. 54-139; Eyyûp Said Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhi İstidlal* (doktora tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.

EYYÜP SAİD KAYA

ZAHİRÜDDİN el-BUHÂRÎ

(bk. BUHÂRÎ, Zahirüddin).

ZAHİRÜDDİN-i MAR'ÂŞÎ

(bk. MAR'ÂŞÎ, Zahirüddin).

ZAHİRÜDDİN-i NİSÂBÜRÎ

(ظهر الدين نيسابوري)

(ö. 582/1186 [?])

Selcûknâme adlı eseriyle tanınan Selçuklu devri tarihçisi.

Aslen Nîşâburlu bir aileye mensuptur. Selçuklu devri tarihçisi ve *Râhatü's-şudûr* müellifi Muhammed b. Ali er-Râvendî'nin akrabası olup VI. (XII.) yüzyılın başlarında doğduğu ve Irak Selçuklu Devleti coğrafyasında yaşadığı anlaşılmaktadır. Irak Selçuklu Sultanı Mes'ûd b. Muhammed Tapar (1134-1152) ve Arslanşah b. Tuğrul'un (1161-1177) hocası olmuştur (Râvendî, s. 64-65; a.e. [Ateş], I, 64).

Zahirüddîn-i Nîsâbüri'nin bilinen tek eseri *Selcûknâme*, son Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul adına muhtemelen 1177-1186 yılları arasında kaleme alınmıştır (Zahirüddîn-i Nîsâbüri, s. 3; Daniel, s. 150). Selçuklular'ın tarih sahnesine çıkışından II. Tuğrul'un hükümdarlığının başlarına kadar cereyan eden olayları içerir ve II. Tuğrul'un sultanlığının hemen başlarında âniden sona erer. Müellif eserini, Büyük Selçuklu ve Irak Selçuklu devletleri sultanlarının hükümdarlık dönemlerine göre on dört fasıl halinde düzenlemiştir. Bu fasıllarda her bir sultanın fizikî ve ahlâkî özellikleriyle devrinde meydana gelen siyasî hadiseler yer verilmiş, ayrıca sultanların doğum ve ölüm tarihleri, tevkîleriyle vezir ve hâciblerinin isim listesi her fasılın sonuna kaydedilmiştir. Müellif olayların ayrıntılarını aktarmaya çalışmış, sosyal ve kültürel hayatla idarî teşkilât hakkında ise daha az bilgi vermiştir. Sade bir üslûpla kaleme alınan eserde yer yer kısa şiirler mevcuttur. Zahirüddîn eserinde gördüğü veya başkalarından duyduğu hadiselerle yer vermiş, bunun yanında günümüze ulaşmayan bazı kaynaklardan da faydalanmıştır, ancak Ebû Tâhir-i Hâtûnî'nin *Şikârnâme* adlı eseri dışında herhangi bir kaynağın adını zikretmemiştir (Zahirüddîn-i Nîsâbüri, s. 30). Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin *Târîh-i Beyhakî*siyle Ebû Tâhir-i Hâtûnî'nin *Târîh-i Âl-i Selcûk* ve Enûşirvân b. Hâlid'in *Fütûru zamânî's-şudûr* ve *şudûru zamânî'l-fütûr* adlı günümüze kadar gelmeyen eserleri de onun kaynakları arasında yer alır. Müellif zaman zaman

resmî belgeleri de kullanmıştır (a.g.e., s. 68). *Selcûknâme* daha sonra yazılan Selçuklu tarihlerine kaynak teşkil etmiştir. Muhammed b. Ali er-Râvendî, *Râhatü's-şudûr* ve *âyetü's-sürûr* adlı eserinin girişinde Zahirüddîn-i Nîsâbüri'nin adını zikrederek onun eserinden faydalandığını kaydeder (s. 64-65; a.e. [Ateş], I, 64). Esasen *Râhatü's-şudûr*'da pek çok yer *Selcûknâme* ile örtüşmektedir. Yine İlanlılar devrinde Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî ile Abdullah b. Ali el-Kâşânî, Timurular zamanında Hâfız-ı Ebrû umumi tarihlerinin Selçuklular kısmında *Selcûknâme*'yi aynen eserlerine aktarmışlar (Reşîdüddin Fazlullah, s. 20), Hamdullah el-Müstevfî, Şebânkâreî, Mîrhând ve Hândmîr gibi tarihçiler ise eseri dolaylı biçimde *Râhatü's-şudûr* üzerinden kullanmışlardır. Ebû Hâmid Muhammed b. İbrâhim, *Selcûknâme*'ye II. Tuğrul'un öldürülmesine (590/1194) kadar gelen kısa bir zeyil yazmıştır. Bu zeylin metni, eserlerinde *Selcûknâme*'yi kopyalama yoluna giden Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, Abdullah el-Kâşânî ve Hâfız-ı Ebrû gibi müelliflere eserleriyle günümüze ulaşmıştır. Uzun süre kayıp sanılan ve bilinen tek nüshası Londra'da Royal Asiatic Society Kütüphanesi'nde (Persian, nr. 22^B) bulunan eseri A. H. Morton yayımlamıştır (Chippenham 2004). Morton ayrıca, Mirza İsmâil Han Afşâr tarafından Zahirüddîn-i Nîsâbüri'nin *Selcûknâme*'si diye neşredilen eserin (Tahran 1332 hş./1954) gerçekte Abdullah el-Kâşânî'nin *Zübdetü't-tevârih*'inin Selçuklular kısmı olduğunu ortaya koymuştur (Zahirüddîn-i Nîsâbüri, neşredeninin girişi, s. 23-31). Affân Selçûk, *Nağd ü Berres-i-yi Menâbi'i Târîh-i Selcûkiyân-i Arabî vü Fârsî* adıyla bir doktora tezi hazırlamış (1349 hş./1970), Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Kütüphane nr. 955/052, N632S, P.D.), ayrıca eser hakkında iki makale yayımlamıştır ("Some Notes on the Early Historiography of the Saljuqid Period in Iran", *Iqbal Review*, XII/3, Karachi 1971, s. 91-99; "Saljuqid Period and the Persian Historiography", *IC*, LI/3 [1977], s. 171-185).

BİBLİYOGRAFYA :

Zahirüddîn-i Nîsâbüri, *Selcûknâme* (nşr. Mirza İsmâil Han Afşâr), Tahran 1332 hş./1954, tür.yer.; a.e. (nşr. A. H. Morton), Chippenham 2004, tür.yer.; Râvendî, *Râhatü's-şudûr*, s. 64-65, ayrıca bk. neşredeninin girişi, s. XXVI; a.e. (Ateş), I, 64, ayrıca bk. neşredeninin girişi, s. XX, XXIII; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, II/5, s. 20; a.e.: *The History of the Seljuq Turks from the Jâmi' al-Tawârikh: An Ilkhanid Adaption of the Saljuq-nâme of*

Zahir al-Din Nishâpûrî (trc. K. A. Luther, ed. C. E. Bosworth), London 2001, s. 1-27, ayrıca bk. editörün girişi, s. VIII-X; K. A. Luther, "The Saljûqnâmah and the Jâmi' al-Tawârîkh", *Mecmû'at-i Hîttâ-behâ-yi Tahkîkî der-Bâre-i Reşîdüddîn Fazlul-lâh-ı Hemedânî* (nşr. Seyyid Hüseyin Nasr v.dğr.), Tahran 1350 hş./1971, s. 26-35; J. S. Meisami, *Persian Historiography to the End of the Twelfth Century*, Edinburgh 1999, s. 229-233, 255-256; Elton L. Daniel, "The Rise and Development of Persian Historiography", *A History of Persian Literature X: Persian Historiography* (ed. Ehsan Yarshater – Charles Melville), London-New York 2012, s. 101-154; Cl. Cahen, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı" (trc. Nejat Kaymaz), *TAD*, VII/12-13 (1969), s. 193-221; Mirza İsmâil Han Afşâr, "Selçuknâme-yi Zahirî-yi Nişâbüri ve Râhatü's-şudûr-i Râvendî", *Mecelle-yi Mihr*, II/1 (1313-14 hş./1934-35), s. 25-30; II/2 (1313-14 hş./1934-35), s. 157-161; II/3 (1313-14 hş./1934-35), s. 241-245.

OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

ZAHİRİYE

(ظهيرية)

Yazma kitaplarda genellikle temellük kaydının tezhîpli olarak yer aldığı, esas metnin başladığı yaprağın arka yüzü (bk. TEZHİP).

ZÂİDE b. KUDÂME

(زائدة بن قدامة)

Ebü's-Salt Zâide b. Kudâme es-Sekafî (ö. 161/777)

Küfeli muhaddis, tâbîi.

Babası Kudâme'nin Küfeli muhaddislerden olduğu bilinmektedir. Zâide'nin kendilerinden hadis öğrendiği hocaları arasında Humeyd et-Tavîl, Hişâm b. Urve, Âsım b. Behdele, Simâk b. Harb, Ebû İshak es-Sebîî, A'meş, Atâ b. Sâib, Süleyman b. Tarhân ve Süddî gibi muhaddisler bulunmakta, kendisinden hadis rivayet edenler arasında da Abdullah b. Mübârek, Süfyân b. Uyeyne, Süfyân es-Sevrî, Abdurrahman b. Mehdi, Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, Ebû Dâvud et-Tayâlisî başta olmak üzere pek çok muhaddis yer almaktadır.

Zâide'nin talebesi Osman b. Zâide er-Râzî'nin kaydettiğine göre kendisi hadis tahsili için Kûfe'ye geldiğinde Süfyân es-Sevrî'ye kimlerden hadis öğrenebileceğini sormuş, o da Zâide b. Kudâme ile Süfyân b. Uyeyne'yi tavsiye etmiştir. Diğer bir talebesi Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme el-Küfî hocasının en doğru ve en iyi insanlardan biri olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel hadiste dört kişinin titiz davran-

diğini belirterek Süfyân, Şu'be b. Haccâc, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb ve Zâide b. Kudâme'nin adlarını saymış, bir başka sefer de, "Bir hadisi Zâide b. Kudâme ile Züheyr b. Harb'den duymuşsan Ebû İshak es-Sebîî'nin rivayetleri hariç onu başkalarından duymana gerek yoktur" demiştir. Ebû Zür'a er-Râzî, Zâide'yi sadûk ve ilim ehli, Ebû Hâtîm er-Râzî ise sika ve sünnete çok bağlı bir muhaddis diye niteleyerek onu Ebû Avâne el-Vâsî'ten daha çok beğendiklerini ve hadis hâfızları Şerîk b. Abdullah ile Ebû Bekir b. Ayyâş'tan daha güçlü bir hadis hâfızı olduğunu söylemiş, Nesâî ve Ebû'l-Hasan el-İclî de Zâide'nin sika kabul edildiğini zikredenler arasında yer almıştır. Zâide kendisinden hadis öğrenmeye gelenleri titizlikle seçer, bütün varlığı ile sünnete bağlı olmayanlara hadis rivayet etmezdi (Hatîb el-Bağdâdî, I, 332-333). Züheyr b. Muâviye, Zâide'nin yanına geldiğinde Zâide onun hadis rivayet ettiği birini eleştirerek, "O adam sünnete bağlı mı?" diye sormuş, Züheyr onun herhangi bir bid'atını görmediğini söyleyince, "O sünnete titizlikle bağlı mı?" diye tekrar sormuş, bu defa Züheyr'in sorduğu, "İnsan ne zaman bid'atçı olur?" sorusuna, "Ebû Bekir ile Ömer'e hakaret ettiği zaman" cevabını vermiştir (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, VII, 377). Muâviye b. Amr el-Ezdî'nin naklettiğine göre Zâide b. Kudâme, Abbâsîler'in önde gelen kumandanlarından Hasan b. Kahtabe'nin ordusunda Bizans topraklarında yapılan bir savaşta çoğunlukla kabul edilen görüşe göre 161 yılı başlarında (777 yılı sonlarında) vefat etmiştir (İbn Sa'd, VIII, 499). Bu tarih 160 (776) ve 162 (778) olarak da zikredilmiştir. Hayatının önemli bir kısmı hadis tarihinin tedvin dönemine rastlayan Zâide ilk musanniflerden biri olarak rivayet ettiği hadisleri tasnif etmiş, *et-Tefsîr*, *Kitâbü'l-Ğırâ'at*, *es-Sünen*, *ez-Zühd* ve *el-Menâkıb* adlı eserlerinin bulunduğu nakledilmiştir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de ve diğer hadis kitaplarında yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 378; VIII, 499; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, III, 432; VII, 179; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 613; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. İbrâhîm Ramazan), Beyrut 1417/1997, s. 282; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlakü'r-râvî ve âdâbî's-sâmi'* (nşr. Mahmûd et-Tahhân), Riyad 1403/1983, I, 332-333; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-şâhih* (nşr. Ebû Lübâbe Hüseyin), Riyad 1406/1986, II, 600; Mizî, *Tezhîbü'l-Kemâl*, IX, 273-277; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, VII, 375-378; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 215-216; İbn Hacer, *Tezhîbü't-Tehzîb*, I, 231; III, 306-307.

HAYATİ YILMAZ

ZÂİFİ

(ضعيفي)

(ö. 964/1557)

Divan şairi, müderris.

Adı Mehmed'dir; babasının adı Evrenos, dedesinin adı Nüreddin'dir. Lakabı Talışman Hoca olup Zaîfî-i Rûmî diye şöhet bulmuştur. Üsküp yakınlarındaki Karatova'da doğdu. 950'de (1543) yazdığı *Kitâb-ı Niğâristân*'dan doğum yılının 900 (1494-95) olduğu anlaşılmaktadır: "Ko gaflet uykusun ey yaşı elli / Senin hâlin olur beş günde belli // Bize hoşluk demi ey-yâm-ı iştret / Dokuz yüz elli yıldıydı hicret." Ünlü akıncı ailesi Evrenosoğulları'na mensup olduğuna dair izler vardır. Otobiyografik eseri *Sergüzeşe*'e göre çok küçük yaşta iken babasından eğitim aldı. Ardından tahsiline Kadı Bedreddin'in yanında devam etti. Edirne ve Bursa'dan sonra İstanbul'da Sahn-ı Semân medresesinde öğrenim gördü. Dönemin tanınmış âlimlerinden Zenbilli Ali Efendi'den mülâzım oldu. Bir süre Defterdar Abdüsselâm Çelebi'nin oğlu Ahmed Çelebi'ye ders verdi (*Külliyât-ı Zaîfî*, vr. 133^a), ayrıca müstensihlik yaptı. Hocasının ölümünün ardından Halvetiyye'nin Sünbülüyye koluna intisap ederek tasavvuf yoluna girdi. Müderrisliğe Yenice-i Vardar'daki Mûsâ Bey Medresesi'nde başladı. İki yıl sonra İstanbul'a döndü. Hâmisi Mehmed Paşa'nın davetiyle Kanûnî Sultan Süleyman'ın Bağdat seferine katılarak Sivas, Diyarbekir ve Tebriz'e gitti. Dönüşte Diyarbekir Ziyâiyye Medresesi'nde müderrislik yaptı. Mehmed Paşa, Anadolu beylerbeyi olunca onunla birlikte Kûtahya'ya gitti. Ardından Kanûnî'nin Korfu seferine iştirak etti. Plevne Mihaloğlu Medresesi'nde müderrislik yaparken bir kısım eserlerini yazdı. Yine Mehmed Paşa'nın vezirliğinde Yenice-i Vardar'daki Ahmed Bey Medresesi'ne geçti. Ertesi yıl İstanbul'a dönerek kazaskere mülâzım oldu. Ardından Edirne Hacıhasanzâde Medresesi'ne tayin edildi. İki yıl sonra İstanbul Dâvud Paşa Medresesi'ne nakledildi. Ardından görevlendirildiği İznik Orhan Gazi Medresesi'nden emekliye ayrıldı. Ömrünün çoğunu mansıp beklemekle geçiren Zaîfî 29 Safer 964'te (1 Ocak 1557) son eserini tamamlamasının ardından 9 Rebîülevvel 964 (10 Ocak 1557) tarihinde vefat etmiştir (Koçin, *Za'ifi: Gülşen-i Mülûk*, s. 43). Kaynaklarda bir erkek kardeşiyle Abdullah Mehmed adında bir oğlundan söz edilir (Akalin, s. 45, 904). Cüs-